

КУР'ЄР

КРИВБАСУ

1995

29

ЄЛИЗАВЕТА ГУЛЕВИЧ—ГАЛЬШКА ГУЛЕВИЧІВНА (1575—1640-1642)—фундатор православної школи й монастиря на Подолі в Києві

ВИДАТНІ ЖІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕМЛІ. НАЧЕРКИ ІСТОРИЧНИХ ОПОВІДЕЙ.
АВТОР І УКЛАДАЧ ІСТОРИК АНІСЛАВ МАТРОС [М. КРИВИЙ РІГ]

Кінець XVI — перша половина XVII ст. в Європі були насичені величезними визначними подіями: розпочалася смуга буржуазних революцій в передових країнах (Нідерланди, Англія); настав розпал загарбницьких воєн: Іспанія приєднує Португалію; Туреччина захоплює всю територію Закавказзя; Англія створює перші колонії в Північній Америці, Індії; Голландія відкриває австралійський континент. Тридцятирічна війна між великими об'єднаннями європейських країн розпочалася як боротьба за панування однієї з релігій протестантської або католицької. Згодом ця перша загальноєвропейська війна переросла в боротьбу за територію, контрибуції, політичний і державний контроль над країнами й народами.

У цей час у Східній Європі Польща (Річ Посполита) після Люблінської (1569) та Берестейської (1596), унії посилює гніт східнослов'янських народів — українського, білоруського, російського. Особливим переслідуванням, нищенню піддавалися політичні й культурні традиції та здобутки українського і білоруського народів. Мужньо, з невмирущою вірою в перемогу вели боротьбу з польськими, литовськими, кримсько-татарськими та турецькими завойовниками козацько-селянські загони України та Білорусії під керівництвом гетьманів Самійла Кішки, Петра Конашевича—Сагайдачного, Павла Павлюка.

Саме в такі тяжкі і складні для України часи жила і діяла Єлизавета Гулевич — Гальшка Гулевичівна. Вона походила з відомого роду на Волині. Точна дата її народження невідома. Енциклопедичні довідники називають приблизно—середину 70-х рр. XVI ст., інші сходяться на думці, що Є. Гулевич

народилася в 1575 році. Єлизавета була молодшою донькою Василя Гулевича, людини статечної і багатой, зі значним впливом у суспільстві. Батько був спершу підстаростою Володимирським, а згодом (з 1565 р.) — війським і залишився на цій почесній посаді аж до смерті у 1601 р. Дід Гальшки і батько Василя Федір, овдовівши, прийняв духовний сан під іменем Феодосія, був луцьким єпископом. Його інші п'ять синів теж займали значні посади, наприклад, Григорій був хорунжим землі Волинської, Роман — підстаростою Володимирським.

Саме з такого роду, званого між української шляхти і походила Єлизавета Гулевич, яку зручніше, йдучи за мовою тогочасних актів, називати скороченим ім'ям Гальшка. Її доля була типовою для багатьох жінок. Молодою вийшла заміж за сина берестейського каштеляна Адама Поп'я Христофора. Дивний тут поворот долі — її свекор десь невдовзі по тому прийняв духовний сан і став Володимирським єпископом Іпатієм, а згодом — одним із фундаторів Берестейської унії 1596 року. Гальшці судилася інша доля. Шлюб з Христофором був недовгий; знаємо лише, що мали вони дочку Катерину, яку потім Гальшка видала заміж за оршанського Микола Млечка. Подальша доля її — у сутінках історії.

У 1606 р. Гальшка вийшла заміж за мазирського маршалка Стефана Лозку, який, як і Гальшка, був з досить-таки заможної родини, мав під Києвом маєтності. Будучи тяжко хворим, зробив розпорядження на випадок своєї смерті, про що й було зроблено відповідний запис в земських книжках від 14 жовтня 1615 року. В ньому говорилося про те, що Гальшка Гулевичівна з дозволу свого милості (чоловіка) «намірилася зробити добро для церкви Божої». І далі відомі сло-

ва: «На вічні часи даю, дарую, записую і відказую мій власний спадковий маєток, що користується правами і вольностями шляхетськими; передаю власний мій двір, в цілому, разом з землею, що одержані від мого мужа у вічний дар — знаходяться у місті Києві — ...на монастир Патріаршої Ставропігії, а також на школу для дітей, як шляхетських, так і мужицьких, міщанських і на всякий інший спосіб богоугодного життя». Цей фундушевий (дарчий) запис підкріплено підписом Стефана Лозки. В документі визначено межі помістя. Фактично все це — територія, що її й займали братський монастир та братська школа. Отже, Гальшка Гулевич стала фундаторкою (засновницею) церковної й освітньої установ, які пізніше були поєднані з Київською школою Печерської лаври й поклали початок колегії, котра завдяки сміливому й мудрому керівництву з боку Петра Могили стала першим значним закладом в Східній Європі, який потім отримав назву Києво-Могилянська академія.

Зі слів дарчого запису Гальшки прояснюється для нас і мотив цього дару. Три причини керували нею: зміцнити православну церкву, добрим діянням очистити душу свою і чистою душею злитися з українським народом і Українська душа Гальшки давала про себе знати — її власноручний підпис зроблено українською мовою, хоч під іншим документом усі її сучасники підписалися по-польськи, а решту документів — повністю писано польською мовою.

Чому дар Гулевичівни мав для України таке велике значення? Невже щось може змінитись від дару невеликого маєтку на монастир? Але ці речі, що видаються ніби такими дріб'язковими нам, тоді, на початку XVII ст., мали неабияке значення.

[Продовження. Початок в числах 10-11, 13, 17, 24].

Кур'єр Кривбасу 29'95

Вже відійшли в минуле часи державності Київської Русі і відносно сприятливого життя за Великого князівства Литовського. Перебування ж у складі Польщі поставило під загрозу сам факт існування українського народу — політичного, економічного і духовного. Перед українським суспільством у ті тяжкі, безперспективні часи постало питання, як зберегти суспільній культурній традиції й набутки мичулих століть, захистити свої політичні права і власне національне «я»? З появою козацтва з'явилася реальна можливість захистити свої права збройно. Але одним мечем свободи не завоюєш: потрібно було витворити власну інтелігенцію, запровадити освіту в значні прошарки українського народу.

А українська культура розвивалася своєрідно. Держави, яка могла б сприяти її розвитку, не існувало; тому вона розвивалася саморудно, групуючись у більші чи менші культурні осередки, що об'єднувались навколо меценатів (князь К. К. Острозький та інші) або ж біля православних братств, котрі зберігали й множили набутки української культури. Єдиною фінансовою підтримкою для таких устроїв були дари меценатів, що були, як правило, з представників української шляхти, котра ще дотримувалася національних звичаїв і православного обряду. Меценатство стало звичним явищем, його всіляко підтримувала православна церква як справу богоугодну.

В середовищі меценатів XVI ст. помітно виділявся добрими справами князь Константин Константинович Острозький. Він заснував кілька шкіл на Волині; найбільш відома — Острозька академія. Цей навчальний заклад типу високих шкіл тогочасних розвинених країн був заснований в 1580 році в місті Острозі. Академія проіснувала до смерті свого фундатора (1608), скупчила коло себе визначні наукові сили слов'янського світу, дала освіту значній кількості православної молоді і підготувала чимало визначних діячів України. Отже, в самому факті дару Гулевичівни бачимо своєчасне продовження благородної справи меценатів XVI століття, зокрема К. К. Острозького. Пожертвування Гальшки Гулевичівни — переконливе свідчення дієвої й вагомій ролі української жінки в українській історії. Жінки були гордими і незалежними, активними і освіченими, мали рівні з чоловіками права. Вони не були ідеальними, але вони були дієвими, з дум-

ками і почуттями, тому і залишили по собі пам'ять в історії. На той час багато з них стали взірцем для інших. У 1638 році багата власниця містечка Гощі на Волині, Раїна Соломорецька заснувала чоловічий Свято-Михайлівський монастир і забезпечила його тим, що у монастирі працювала православна церква. Скориставшись цим, Петро Могила переніс сюди школу з Вінниці. Вона існувала мало не до кінця XVII ст., не дивлячись на визвольні народні повстання та грабництво татар в цьому краї.

Іншою меценаткою, щиро відданою православної вірі, її захисницею була українська патріотка Раїна Вишневецька, дочка Єремії Могили. На початку XVII ст. вона за свій короткий вік побудувала три монастирі: Густинсько-Прилуцький, Ладинсько-Підгорський, Мгарсько-Лубенський. При монастирях діяли невеликі освітні гуртки.

Ці та інші жінки—благодійниці, були мужніми й стійкими оборонцями православної релігії й культури, самобутності українського народу. Їм доводилося відстоювати свої принципи й світоглядні позиції в прямих і опосередкованих сутичках з представниками релігійного фанатизму феодалів-католиків, таких як онука князя Василя Константиновича Острозького (1527 — 1608) — відомого мецената української культури—Анна-Алоїзе, яку виховували єзуїти. Довгий час вона намагалася шляхом умовлянь, погроз і пограбувань добитися згоди населення м. Острога на перехід в унію. Зазнавши невдачі, вона закрила православні церкви в Острозі, викравши перед тим із замкової церкви останки свого батька Олександра, який помер 34 роки тому; і справила над ним обряд вищереження в католицизм. В одно із свят, коли численна процесія православних переходила через міст, на неї налетіла карета Острозької, запряжена шестіркою коней. Багато людей було скинуто в річку, інші попали під колеса. Кучери Острозької били людей батогами. Городяни дали відсіч осканеній бузувірці, побили її та її слуг, за що багатьох із них потім піддали жорстоким тортурам, замордували на смерть. Як повідомляє літописець, за розпорядженням фанатичної католички-людиноненависниці тіла збитих людей кинули за містом напризволяще, на знищення звірам й птахам.

На тлі гострої боротьби прихильників православної та католицької церкви очевидним є той факт, що добра справа Гальшки Гулевичівни стала своєрідною ланкою у патріотичній діяльності свідомої української еліти, інтелектуальних сил ук-

раїнського народу, який переживав надзвичайно тяжкі й небезпечні часи своєї історії. На той час це був її, можливо, єдиний найбільш благородний вчинок, про який повідомляють писемні джерела. Житомирські та киевські актови урядові книги містять у собі й численні судові справи, які Г. Гулевичівна вела щодо мастків та ґрунтів, а також скарги на неї за самовільне захоплення то Ротівського млина, то майна, що перевозилось з одного помістя в друге. Очевидно, вона сама усвідомлювала свої гріхи, бо в заповіді своєму детально перелічує всі дійсні борги, які не дуже поспішала за життя віддавати.

Не можна й перебільшувати її роль у заснуванні Київського братства. Окрім відомого всім дарчого запису, ніде в документах братства ім'я Гальшки не згадується.

Однак це не применшує значення її вчинку. Історія розпорядилася так, що саме в той час починається процес відродження української держави. Гетьман Петро Сагайдачний першим зрозумів, яке важливе значення має поєднання сформованої військової сили (а козацька піхота була в ті часи кращою в Європі) з силою духу й розуму. Тому-то він і вступає зусиллям військом у Київське Боголюбське братство, щоб об'єднати ті дієздатні чинники, що могли б сформувати українську державність. Київ, у якому життя тільки-но починало відроджуватись, знову ставив центром нації, продовжуючи історичну традицію ще з часів Київської Русі. Минуть ще роки, і на основі школи братства, на тому ж обійсті Гальшки Гулевичівни — виникне знаменита в майбутньому Києво-Могилянська академія... Так розпорядилась історія.

Гальшка після смерті чоловіка переселилася на батьківшину — на Волинь, де прожила ще одне життя і, мабуть, не дуже просто. Син її поступово зменшував залишений батьком чималий спадок, не мав якихось визначних здібностей і не прагнув до суспільної діяльності. На відміну від матері, син Михайло став уніатом і помер бездітним у березні 1648 року.

Ми не знаємо точно, коли померла Гальшка Гулевичівна. Її заповіт занесено у Луцькій городській книзі 31 березня 1642 р. вже після смерті. У заповіді Гальшка відписує на Луцьке братство 200 злотих, стільки ж на монастир і 50 злотих на шпиталь (лікарню). Заповідала поховати її при Луцькій Хрестовоздвиженській братській церкві. Відомо, що на початку XIX ст. ця церква була зруйнована пожежою, довго стояла в руїнах і ли-

ше в кінці століття відбудована, але глинні останки її десь і досі там, напевне, лежать.

Про Єлисавету Гулевич (Гальшку Гулевичівну) залишилась пам'ять: трохи оповита серпанком легенди,

трохи ідеалізована. Насправді, її дієве, практичне, але по-своєму цікаве життя було життям свідомої українки. І хай може й спорадичним був її дар у тому далекому 1615 році, але він приніс Гальшці те, про що кожен може тільки

мріяти—ім'я її залишилося назавжди серед тих, хто допомагав українцям стати собою.

Михайло Хазан на Чернігівщині

книжечка побачила світ в перші повесні роки, бо її автора тоді вже не було в живих.

А тепер давайте побачимо, як і чому Михайло Хазан з Кривого Рогу потрапив на Чернігівщину, скориставшись тією ж таки передмовою до Абрама Кацнельсона до згаданої книжки — «Новели». Трапилось це восени 1932 року. Тоді якраз замість округу створювалась Чернігівська область, а разом і обласна газета «Більшовик». Для цього потрібні були кваліфіковані кадри. Саме тоді Михайла Хазана і було відряджено до Чернігова. Погодисьмо: не кожного журналіста в 21 рік направляють на зміцнення колективу працівників з більш солідним віком. Михайла Хазана відрядили, бо він на той час уже пройшов добру журналістську школу в Кривому Розі. Спочатку як робкор, а потім кореспондент місцевої робітничої газети «Пролетар», де крім кореспонденцій з поточного життя уже мав чимало написаних і навіть надрукованих новел та оповідань.

Старші колеги «Більшовика» спочатку недовіриливо поставились до появи в редакції молодого журналіста з промислового міста, адже Чернігівщина на той час була майже суспіль сільськогосподарською і писати треба було не про заводи і фабрики, про місто, а про колгоспи та радгоспи, село. По собі знаю, що одразу переключитись з однієї тематики на іншу непросто. Уже першою кореспонденцією з Ніжинського району Михайло Хазан спростував ті сумніви. Написане ним відзначалось водночас і простотою викладу, і переконливістю, і глибиною думок. Робити це йому допомагало вміння спілкуватися і швидко сходитись з людьми, добиратись до їх потаємних думок, аналізувати факти і, звичайно ж, письменницький талант.

Відтоді сторінки «Більшовика» зарясніли кореспонденціями і нарисами Михайла Хазана ледь не з усіх районів Чернігівщини, багато з яких відкривало читачам газети маловідомі чи й зовсім невідомі

сторінки життя поліського села. Щоб це зробити, їх авторів довелися багато їздити по селах області, нерідко по кілька разів.

Для прикладу зупинюся на великому нарисі Михайла Хазана «Розвіяне марево», який має підзаголовком «Годорож у Вихвостів» та епіграф з одного з творів Тараса Шевченка «Село, село, веселі хати». Село це знаходиться тепер в нашому районі, я там не раз бував, зустрічався з багатьма його людьми, писав про них. Доля Вихвостова зацікавила Михайла Хазана насамперед тим, що під час революції 1905 року місцеві глитаї по-звірячому вбили тут 16 своїх односельців-бідняків за їх участь в боротьбі з царським самодержавством, в боротьбі за землю і волю, що ці події лягли в основу заключних розділів повісті Михайла Коцюбинського «Фата Морганя» (в перекладі «Марево», звідси й «Розвіяне марево» в заголовку). Вдячні вихвостівці одностайно назвали свій колгосп іменем Коцюбинського й гідно несуть це ім'я і досі.

Твір Михайла Хазана «Розвіяне марево» і за розміром і часом охоплених подій, і манерою викладу, і художньою майстерністю, незважаючи на деякі ідеологічні нашарування, виявився більш схожим на документальну повість, ніж на звичайний газетний нарис, з інтересом читається й сьогодні хоч в ньому і не змінене жодного прізвиська. Реальні події і факти, архівні документи зміло і вправно дозуються з деякими художніми домислами, розповідями вихвостівців, з яких ніби самі собою проглядаються їх живі характери.

Один з героїв «Розвіяного марева», Сафон Кужільний каже: «Праця — екземетія житні». Такий трудивник він не лише в розмовах, а й в повсякденних ділах колгоспних. Подібних художніх засобів в творі розсипано чимало. Щоб на них потрапити, треба було неабияк вміти розговорити людину, як-то мовиться «залізти» до неї в душу. Немалих це коштує зусиль. Не шкодував їх Михайло Хазан.

Одна з героїнь «Розвіяного марева» Уляна Сидорівна Шершень, з якою я не раз зустрічався і роз-

мовляв, так розповідає про збирання письменником матеріалів до твору:

— У Вихвостів бачила я його кілька разів. Ходив він від хати до хати, від ферми до бригади, від майстерні до школи і всіх розпитував про життя давнє і сьогоднішнє, події далекі і близькі. Зайшов якимось і до мене і так наче аж лагідно питає:

— Чи не могли б Ви, Уляно Сидорівно, хоч трохи розповісти про події 1905 року, оту криваву «Вихвостівську трагедію».

Мені хоч тоді було всього тринадцять років, а я все добре пам'ятаю, навіть зуміла батька врятувати від тієї кривавої розправи. Розповідаю я йому по-простому, по-селянському, і десь непомітно перейшла до вірша, який сама склала, хоч і була майже неписьменна. Мій гість аж підхопився від здивування:

— Самі, кажете, силали? Так це ж чудово! — дістав блокнот і швидко почав записувати вірш з моїх слів, і спасибі йому, вмістив у своєму творі про наш Вихвостів.

— Хочете й вам прочитаю?

— Звичайно ж, читайте.

День осінній, день ненастя,

День великого нещастя

Пам'ятаю буду до смерті,

Як хотіла тоді вмерти,

Куркулі в дзвони дзвонили,

Наймитів в зборню гонили,

Довго їх там не тримали,

Били їх і убивали.

Я стояла біля двору,

Я ховалась за комору,

Як побачила, що йдуть.

Батька, мабуть, заберуть.

Тільки це я зрозуміла —

Зараз в хату я влетіла.

Чула, як там закричали

І сокирою махали:

«Ти з родиною прощайся.

Швидше в зборню ти збирайся»

Та ми батька обступили,

Плакали і всі просили,

Щоб живим його пустили.

Щоб у хаті його впустили.

Та вони відповідали:

«Дозволу на це не брали,

Зараз ми ідемо питать,

Чи можна в хаті убивать».

Скоро знов вони прийшли..,

Але батька не знайшли.